УДК 330

Олена Чигринець

ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКОЮ СИСТЕМОЮ В УКРАЇНІ

Аналізується сутність кризи національної банківської системи. Досліджуються основні інструменти впливу на банківську систему в умовах кризи. Встановлюється необхідність комплексного застосування заходів щодо оздоровлення банківської системи.

Визначення проблеми. В умовах поточної фінансової кризи в Україні найбільшої загрози зазнає банківська система. Від її оздоровлення залежить здатність до функціонування економіки держави в цілому.

Проблема банківських криз у світовому масштабі не знайшла свого розв'язання. Їх періодичність і реальна небезпека для національних економік, як і раніше, залишаються найбільшою перешкодою для стабільного функціонування банківських систем. Однак сьогодні світовий фінансовий досвід є достатнім для того, щоб передбачувати масштабні кризи на рівні банківської системи окремо взятої країни, оперуючи основними ознаками виникнення кризових тенденцій. Проте запобігти банківській кризі на фінансовому ринку досить важко з економічних, фінансових, а іноді й політичних причин. Тому дослідження економічної сутності банківської кризи, причин її виникнення та інструментів її подолання є особливо актуальною темою для наукових досліджень.

Провідна роль на шляху реабілітації української банківської системи належить Національному банку України, адже банківська криза носить системний характер і не може вирішуватись окремими банківськими установами поодинці.

Сучасна економічна ситуація вимагає застосування широкого спектра комплексних антикризових заходів, спрямованих на мінімізацію як зовнішніх, так і внутрішніх кризових чинників, оскільки банківська система України відкрита і є складовою світової інфраструктури з обслуговування грошово-кредитних і виробничо-інвестиційних комплексів глобальної економіки.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемі вивчення системних банківських криз присвячено наукові праці багатьох вітчизняних і закордонних учених. Заслуговують на увагу з цього питання наукові публікації Г. Алмонда, О. І. Барановського, І. А. Бланка, В. А. Богомолова, Дж. К. Ван Хорна, В. Девіда, І. Джейнса, І. К. Ларіонова, І. О.Макаренка, Л. Манна, О. О. Терещенка, Р. Хіта й інших.

Мета статті. Метою статті є дослідження основних інструментів впливу на банківську систему в умовах фінансової кризи і визначення особливостей їхнього застосування в Україні.

©Чигринець О.А., 2009

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна банківська система за останні 10 років реформ неодноразово зазнавала кризових потрясінь. При цьому, як відповідна реакція – здійснювалась мобілізація всіх можливих ресурсів та інструментів з метою реалізації антикризових заходів [4].

Загальну сукупність інструментів оздоровлення банківської системи можна розділити на три групи: фінансові, операційні та структурні (рис. 1). Фінансові інструменти призначені для вирішення поточних проблем фінансового забезпечення банківських установ. Операційні інструменти акцентують увагу на управлінні та ефективності банківської діяльності в умовах кризи, а структурні інструменти покликані вирішувати проблеми на рівні банківського сектору шляхом упровадження і застосування принципів конкуренції та забезпечення стійкості банківської системи.

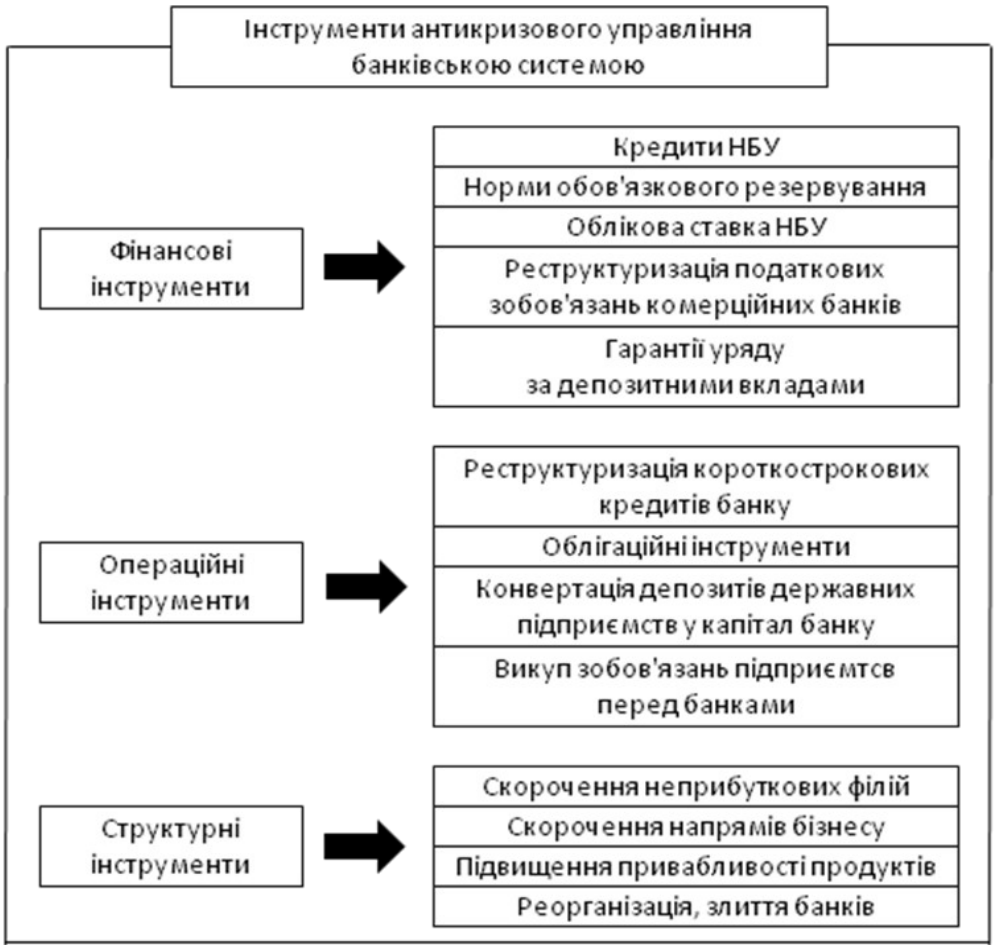

Рис. 1. **Інструменти антикризового управління банківською системою** [7]

Комплексне застосування перелічених вище груп інструментів антикризового управління є характерним для системних криз, коли доводиться вирішувати проблеми ліквідності не лише окремих банків, а й усієї банківської системи. Метою при цьому є поліпшення якості банківських активів, урегулювання зобов'язань, пряме збільшення капіталу, тобто на відновлення та поліпшення платоспроможності банківських установ [7].

Отже, антикризове управління являє собою систему управлінських заходів та рішень щодо діагностики, попередження, нейтралізації і подолання кризових явищ та їх причин у банківській системі. Основною вимогою до такого управління є охоплення всіх стадій розвитку кризи, в тому числі її моніторинг та попередження.

При формуванні концепції антикризового управління в банківському секторі доцільно враховувати вплив монетарних інструментів, які використовує Національний банк України для стабілізації грошово-кредитного ринку. Сукупність монетарних інструментів, які використовує НБУ, формується виходячи з основних засад грошово-кредитної політики.

Проведення грошово-кредитної політики в Україні підпорядковується кільком цілям: рівню обмінного курсу національної валюти щодо іноземних валют, рівню інфляції, темпам зростання окремих монетарних агрегатів тощо. Протягом останнього часу основним орієнтиром ефективності монетарного регулювання вважається інфляція. Режим регульованого коливання обмінного курсу в умовах перевищення пропозиції валюти над попитом на неї і здатності економіки поглинати значне зростання пропозиції грошей давав змогу утримувати стабільність валютного курсу і використовувати його як інфляційний якір. Грошова маса і монетарна база розглядалися як показники, що коригуються з інфляцією та обмінним курсом, але не були цілями регулювання. Ці показники практично виконували роль прогнозу. До того ж інфляція залежала від немонетарних факторів, зокрема таких, як підвищення регульованих цін і тарифів, подорожчання нафтопродуктів, зменшення пропозиції певних продуктів тощо.

Таким чином, грошово-кредитну політику Україні не можна визначати як таку, що має виключно одну ціль – рівень інфляції. Дослідники характеризують таку політику як некласифікований монетарний режим, або як режим з імпліцитними орієнтирами. На практиці в Україні здійснюється розгорнуте таргетування стабільності грошової одиниці, яке означає постійний моніторинг і контроль за рівнями інфляції (дефляції), девальвації (ревальвації), динамікою відсоткових ставок, їх співвідношенням і, за необхідності, непрямий вплив на них засобами грошово-кредитної політики [2].

Основними монетарними інструментами, за допомогою яких доцільно розробляти стратегію антикризового управління банківською системою, є:

- процентна політика Національного банку України;
- операції з державними цінними паперами на відкритому ринку;
- політика обов'язкових резервних вимог;
- монетарні інструменти прямої дії.

Процентна політика як інструмент грошово-кредитного регулювання економіки полягає в тому, що НБУ визначає рівень процентних ставок за ломбардними й обліковими кредитами, які він надає комерційним банкам у порядку рефінансування їхніх активних операцій [8].

Офіційна облікова ставка є орієнтиром для ринкових ставок за кредитами. Встановлюючи офіційну облікову ставку, центральний банк визначає вартість

залучення кредитних ресурсів комерційними банками. Підвищення офіційного рівня облікової ставки призводить до росту вартості кредитів рефінансування центрального банку. Тобто політика зміни облікової ставки є засобом регулювання якісного параметра грошового ринку – вартості банківських кредитів. А це, в свою чергу, впливає на економічну активність в державі і, як наслідок, на попит національної валюти.

Цей взаємозв'язок наочно відображає рис. 2: тяжкий початок 90-х з неймовірними рівнями облікових ставок і, на противагу йому, пожвавлення економіки України, починаючи з 2000 року, внаслідок різкого зниження ставки рефінансування комерційних банків.

Доповненням облікової політики служить ломбардна політика, що полягає в наданні центральним банком кредитним установам позик під забезпечення векселів, цінних паперів і державних боргових зобов'язань. У зв'язку з можливістю підвищеного ризику з ломбардного кредиту встановлюється вищий процент (на 1–2% вище), ніж щодо врахування векселів.

Операції з цінними паперами на відкритому ринку вважаються найгнучкішим інструментом грошово-кредитної політики і тому активно можуть застосовуватись у регулятивній діяльності НБУ. Ці операції полягають у змінах обсягу купівлі та продажу центральним банком цінних паперів: казначейських зобов'язань, депозитних сертифікатів та інших цінних паперів. Ці операції центрального банку зумовлюють зміну резервів комерційних банків, що, у свою чергу, позначається на обсязі та вартості банківських кредитів. Унаслідок цього центральний банк має можливість впливати на розмір грошової маси і на рівень ринкової процентної ставки у потрібному напрямі, тобто досягати заздалегідь поставленої мети.

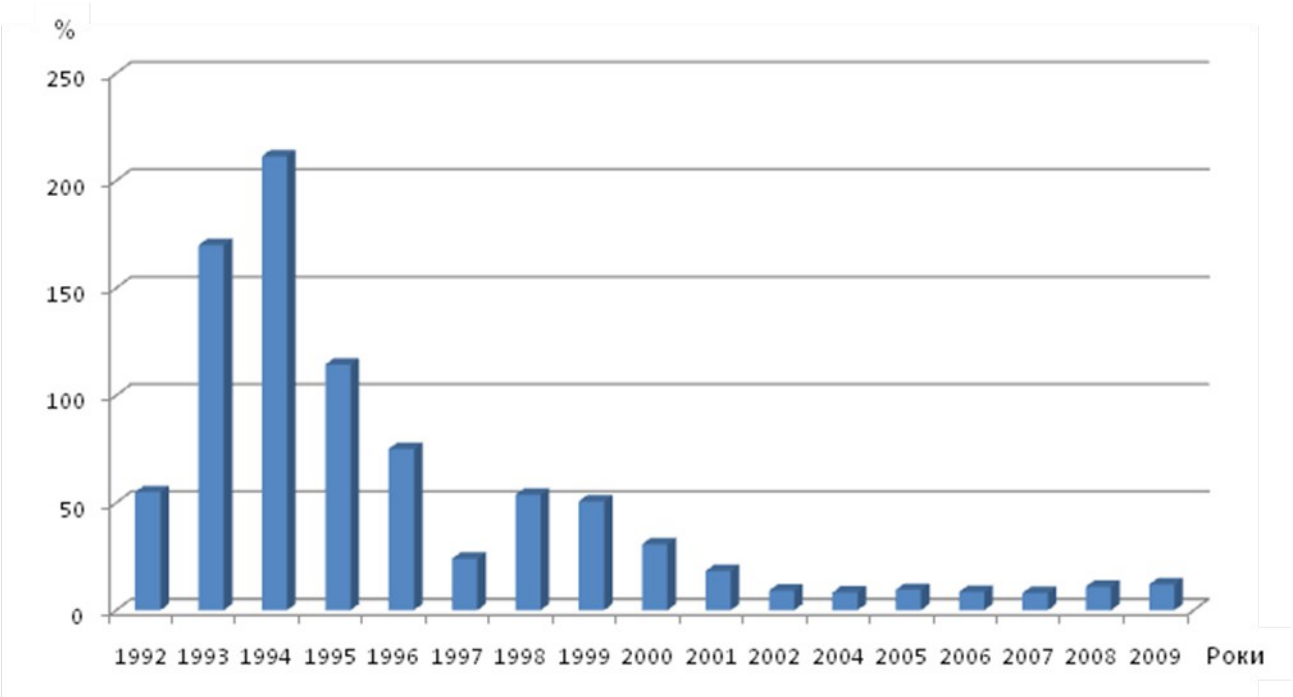

Рис. 2. **Динаміка облікової ставки НБУ в 1992-2009рр.**
(Джерело: офіційний сайт НБУ)

Національний банк України продає цінні папери зі свого портфеля, коли йому потрібно стабілізувати або зменшити масу грошей в обігу, стримати зростання платоспроможного попиту, а отже, сприяти підвищенню рівня процентної ставки і в кінцевому підсумку знизити інфляцію. Якщо центральний банк продає цінні папери безпосередньо комерційним банкам, то в цьому разі зменшуються надлишкові резерви банків, а депозитна база, тобто сума залучених банками коштів, залишається сталою. Зменшення банківських резервів породжує мультиплікативне скорочення грошової маси. Якщо ж центральний банк продає цінні папери небанківським учасникам (дилерам) фондового ринку, то в такому разі зменшуються резерви комерційних банків, які обслуговують небанківських дилерів, і одночасно зменшується депозитна база цих комерційних банків, оскільки для розрахунків із центральним банком за куплені цінні папери небанківські дилери використовують свої банківські депозити. Отже, і в цьому разі відбувається скорочення грошової маси [1].

Основна проблема, яка виникає під час здійснення регулювання грошово-кредитного ринку, – це відсутність відповідних фінансових інструментів, що є наслідком недостатнього розвитку фондового ринку як державних, так і корпоративних цінних паперів. Суттєво впливає на розвиток фондового ринку та фінансових інструментів невизначеність щодо розмежування відповідних функцій між відповідним органами управління, які повинні сприяти їх подальшому розвиткові, зокрема, Національний депозитарій України, Міністерство фінансів, Українська фондова біржа, ПФТС тощо.

Політика обов'язкових резервних вимог — один із класичних інструментів грошово-кредитної політики, за допомогою якого центральні банки регулюють грошовий ринок, управляють кількістю грошей, підтримуючи темпи зростання грошової маси в заздалегідь установлених межах. Дія цього інструменту полягає у зміні центральним банком норми, в межах якої комерційні банки зобов'язані частину залучених коштів зберігати, як правило, на рахунках у центральному банку.

Резервні вимоги використовуються центральними банками для розв'язання макроекономічних довгострокових завдань стабілізації грошового обороту та регулювання обсягів грошової пропозиції (маси), тобто як інструмент грошово-кредитної політики. Резервування частини коштів, залучених банками, спрямоване на обмеження їхньої можливості збільшувати грошову пропозицію. Взагалі пропозиція грошей залежить від величини грошової бази і грошово-кредитного мультиплікатора. Центральний банк, використовуючи різні інструменти грошово-кредитної політики, впливає безпосередньо або на грошову базу або на мультиплікатор. Політика обов'язкових резервних вимог передбачає насамперед вплив банку на грошово-кредитний мультиплікатор, оскільки норма резервних вимог є важливою компонентою мультиплікатора. Якщо центральний банк збільшує норму, то це призводить до зменшення грошово-кредитного мультиплікатора, відповідно змінюється і пропозиція грошей, і навпаки. Використовуючи політику резервних вимог, центральний банк не може повністю контролювати пропозицію грошей, оскільки неможливо точно передбачити величину грошово-кредитного мультиплікатора, що перебуває під впливом факторів, що не завжди пов'язані з діями центрального банку [1].

Також політика обов'язкових резервних вимог використовується центральними банками як засіб аптициклічної та антиінфляційної політики. Резервні вимоги,

звичайно, насамперед пов'язані з показниками грошової маси, і їх взаємодія з іншими макроекономічними показниками відбувається через трансмісійний механізм впливу змін грошової пропозиції на реальний сектор економіки — на ринок інвестицій, рівень цін тощо. Ураховуючи такі властивості резервних вимог, центральний банк із метою стимулювання, наприклад, інвестиційної активності проводить політику, спрямовану на зниження норм резервних вимог, а тимчасове збільшення норми обов'язкового резервування за певних умов спричиняє зниження інфляційного тиску.

Третім напрямом використання політики обов'язкових резервних вимог є регулювання банківської ліквідності. Одним із показників, що характеризує ліквідність, є залишки коштів (резервів) на рахунках комерційних банків у центральному банку. Регулюючи стан банківських рахунків, центральний банк намагається підтримувати оптимальну суму коштів на цих рахунках. Він вилучає надлишкові або надає додаткові резерви, використовуючи різні інструменти грошово-кредитної політики. Так, підвищення центральним банком норми резервування призводить до скорочення надлишкових резервів у розпорядженні банків, тобто до скорочення їхньої вільної ліквідності, а зниження — навпаки, збільшує вільну ліквідність, розширює можливості банків щодо проведення активних операцій.

Політика резервних вимог може мати стимулювальну спрямованість. Маневруючи окремими елементами механізму обов'язкового резервування, центральний банк може стимулювати розвиток окремих банківських операцій, наприклад залучення банками довгострокових депозитів, купівлю банками державних цінних паперів тощо.

Інструменти прямої дії відіграють певну роль у грошово-кредитній політиці, яку проводять центральні банки країн із розвиненою ринковою економікою, але більш активно вони використовуються центральними банками країн, що розвиваються, а також країн із перехідною економікою.

До найбільш поширених монетарних інструментів прямої дії належать такі:

- пряме регулювання процентних ставок комерційних банків;
- селективна політика адресного рефінансування комерційних банків;
- обмеження окремих видів діяльності комерційних банків на основі законодавства та нормативно-правових актів регулятивних банківських органів.

Пряме регулювання центральними банками процентних ставок може включати:

- установлення фіксованих процентних ставок за кредитами і депозитами комерційних банків або фіксованої маржі;
- установлення верхніх чи нижніх обмежень рівня процентних ставок комерційних банків.

Національний банк України встановлює для комерційних банків певні обмеження щодо їх кредитної діяльності, а також інвестицій в акції та паї у формі економічних нормативів, які спонукають банки уникати концентрації кредитного та ринкового ризику, диверсифікувати й оптимізувати кредитний та інвестиційний портфелі. До впровадження системи гарантування вкладів фізичних осіб НБУ встановлював вимоги до комерційних банків щодо купівлі державних цінних паперів (ОВДП) у певному відсотку від суми залучених вкладів фізичних осіб і блокування цих цінних паперів на окремому рахунку в Депозитарії НБУ. Передбачалося, що в разі ліквідації банку кошти від реалізації розблокованих

цінних паперів будуть спрямовуватись на виплату відшкодувань за вкладами фізичних осіб — вкладників ліквідованих банків.

Незважаючи на деякі позитивні риси монетарних інструментів прямої дії, слід ураховувати, що, як свідчить досвід розвинутих ринкових економік, їх використання для регулювання грошового ринку породжує і негативні наслідки. Зокрема, банки пристосовуються до їхнього впливу і сам вплив не тільки втрачає ефективність, а й створює умови, за яких стримується конкуренція між банками, процес ринкового саморегулювання.

Висновки. Категорія антикризового управління встановлює понятійну залежність і тісний взаємозв'язок між двома діаметрально протилежними станами: «стійкістю» і «кризою». Багатогранність економічного розуміння зазначеної категорії обґрунтовується подвійною природою будь-якої кризи, яка одночасно руйнує й створює передумови для подальшого розвитку. Відповідно до цієї теорії, дедалі глибша інтеграція української економіки у світову фінансово-банківську систему зумовлює більшу чутливість країни до зовнішніх шоків, але в той же час це спонукає до проведення ефективніших антикризових заходів та, відповідно, до пошуку і використання таких інструментів, за допомогою яких можливо мінімізувати прояви кризових явищ і сформувати підґрунтя для подальшого сталого розвитку.

Ураховуючи міжнародний досвід подолання банківських криз, доцільно виділити три основні напрями реалізації інструментів антикризового управління:

- застосування фінансових інструментів грошово-кредитного регулювання, спрямованих на підвищення ефективності монетарної політики в державі;
- застосування структурних інструментів, спрямованих на оптимізацію внутрішньої та зовнішньої структур фінансово-кредитних установ як основних учасників фінансового сектору, що мають безпосередній вплив на рівень його стійкості і надійності;
- застосування операційних інструментів шляхом удосконалення внутрішнього моніторингу структури активів та зобов'язань банківських установ як чинника запоруки безпеки клієнтської бази та стабільності функціонування реального сектору економіки.

Розробка ефективної програми антикризового управління в банківській системі та дослідження її впливу на рівень економічного зростання в державі має важливе значення для будьякого суспільства. Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах пошуку шляхів стабілізації економічного розвитку в умовах фінансової кризи. Реалізація антикризових заходів у банківській сфері через застосування широкого спектра інструментів антикризового управління має розглядатися як джерело економічних зрушень, підвищення рівня життя населення, стримування інфляційних процесів та стимулювання розвитку підприємницької діяльності, що, у свою чергу, відповідає стратегічним цілям розвитку держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Центральний банк та грошово-кредитна політика**. Підручник / Кол. авт.: *А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук* та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза і канд. екон. наук, доц. М. Ф. Пуховкіної. — К.: КНЕУ, 2005. — 556 с.

2. *Петрик О. І.* Історія монетарного устрою в Україні // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 1. – С. 5.
3. *Коваленко В. В., Крухмаль О. В.* Антикризове управління в забезпеченні фінансової стійкості банківської системи: Монографія. – Суми: УАБС НБУ, 2007. – 198 с.
4. *Покрытан П. О.* О предмете антикризисного управления // Экономист. – 2005. – № 6. – С. 50–54.
5. *Стиглиц Дж.* Глобализация: тревожные тенденции. – М.: Мысль, 2003. – С. 94.
6. *Сенчагов В. К.* Направления повышения эффективности денежно-кредитной политики // Банковское дело. – 1999. – № 12. – С. 8–11.
7. *Сухоруков А. В.* Антикризова політика розвинутих країн // Економіка України. – 2004. – № 8. – С. 16–28.
8. Положення про процентну політику Національного банку України (№ 389 від 18.08.2004 р.) // www.rada.gov.ua.
9. *Суворов А. В.* Реформирование банковской системы Китая // Банковское дело. – 2005. – № 10. – С. 14–21.